

به نام خدا

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

عنوان:

اندیشه سیاسی_ اجتماعی شیخ انصاری(ره)

ستاد راهنما:

حجه الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر نجف لک زایی

استاد مشاور:

حجه الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر داوود فیرحی

نگارنده:

آقای حسن علی یاری

1385

فهرست:

مقدمه: طرح تحقیق

1. بیان مسأله.....2
2. هدف و ضرورت تحقیق.....3
3. سابقه پژوهش.....4
4. سوال اصلی پژوهش.....5
5. سوالات فرعی پژوهش.....5
- 6- فرضیه.....5
7. تعریف اصطلاحات و مفاهیم اساسی تحقیق.....5
8. روش تحقیق.....6
9. روش گردآوری اطلاعات و داده ها.....7
10. سازماندهی تحقیق.....7

فصل اول: روش و چارچوب نظری

- الف: جایگاه روش هرمنوتیکی اسکینر.....10
- ب : جایگاه روش کونین اسکینر.....11
- 1- اهمیت زبان در روش اسکینر.....13
- 2- مراحل کلی روش اسکینر.....15
- 1-2- مرحله اول.....15
- 2-2- مرحله دوم.....17
- 3-2- مرحله سوم.....20
- 4-2- مرحله چهارم.....21
- 5-2- مرحله پنجم.....25
- ج: بکارگیری چارچوب نظری اسکینر.....26

فصل دوم: زمینه های عینی موثر بر تکوین اندیشه های سیاسی-اجتماعی شیخ

انصاری(ره)

الف: زندگی و تحصیلات.....30

1. ولادت شیخ 30
2. نسب شیخ 31
3. مهاجرت به کربلا و نجف 32
4. توصیه سید محمد مجاهد 33
5. مسافرت به بروجرد و اصفهان 33
6. بازگشت مجدد شیخ به عتبات 35
7. نقش صاحب جواهر در زعامت شیخ 37
8. زعامت شیخ 39
9. اساتید شیخ 41
- 1-9. شیخ حسین انصاری دزفولی 41
- 2-9. شریف العلما 42
- 3-9. شیخ موسی کاشف الغطاء 42
- 4-9. شیخ علی کاشف الغطاء 42
- 5-9. سید محمد مجاهد 43
- 6-9. ملا احمد نراقی 44
- ب: زمینه های اجتماعی و سیاسی 47
1. عصر شیخ انصاری (ره) 47
2. پادشاهان قاجار و سیاستهای مذهبی 47
- 1-2- فتحعلی شاه 47
- 2-2- محمدشاه 51
- 3-2- ناصرالدین شاه 53
3. عوامل موثر بر تحولات سیاسی-اجتماعی قاجار 56
- 1-3- عوامل داخلی 56
- 1-1-3- نوع الگوی توزیع قدرت در دوره قاجار 56
- 2-1-3- ناتوانی نیروی نظامی 57
- 3-1-3- تزلزل مبانی مشروعیت رژیم قاجار 58
- 2-3- عوامل بیرونی 67

- 68.....3-2-1-روابط ایران با انگلستان و فرانسه
- 71.....3-2-2-روابط ایران و روسیه
- 77.....3-2-3-روابط ایران و عثمانی

فصل سوم: زمینه های ایدئولوژیک موثر بر تکوین اندیشه و عمل سیاسی شیخ انصاری(ره)

- 86.....الف: سرآغاز اختلاف
- 88.....ب: تفاوت های روش شناختی اخباریون و اصولیون
- 89.....1. روش های اخباریون
- 90.....2. روش های اصولیون
- 90.....ج. پایه های اجتهادی شیخ انصاری
- 90.....1-کتاب
- 92.....2-سنت
- 94.....3-اجماع
- 96.....4-عقل
- 101.....د: نوآوری شیخ انصاری در دانش اصول فقه
- 102.....1. محور بندی مباحث اصولی
- 103.....2. تاسیس قاعده حکومت و ورود
- 103.....3. پویا و گسترده کردن مسائل اصولی
- 104.....4. مساله تنجیز علم اجمالی
- 105.....ه: مبانی و ویژگی های علمی، اخلاقی شیخ
- 106.....1-5. ویژگی های شیخ در طرح مباحث علمی
- 109.....2-5. مبانی و ویژگی های اخلاقی شیخ
- 112.....و: جریان های فرعی، معرفتی عصر شیخ
- 113.....1. جریان صوفیه

118.....2.جریان شیخیه.....

122.....3.جریان بابیت.....

128.....ز: تقیه.....

129.....1-تعریف تقیه.....

130.....2-انواع تقیه.....

130.....1-2-تقیه واجب.....

131.....2-2-تقیه حرام.....

132.....2-3-تقیه مستحب.....

133.....2-4-تقیه مکروه.....

133.....2-5-تقیه مباح.....

133.....3-ویژگی ها و ماهیت سیاسی تقیه.....

134.....ح: مولفه هایی از سیاست و مدیریت عملی شیخ انصاری(ره).....

134.....1-حمایت از علما در برابر حکام و سلاطین.....

136.....2-دفاع از شعائر مذهبی.....

137.....3-مخالفت با سیاست استعمارگران.....

138.....4-درایت و درس گیری از تجربیات گذشته.....

139.....5-دغدغه اصلاح جامعه.....

فصل چهارم: مولفه های اندیشه سیاسی اجتماعی شیخ انصاری(ره)

144.....الف: ولایت و حکومت.....

144.....1.تعریف ولایت.....

145.....2.مناصب و مسئولیتهای فقیه جامع الشرایط در عصر غیبت امام عصر(عج).....

145.....1-2-منصب فتوا.....

- 2-2-منصب قضاوت یا حکم نمودن.....145
- 2-3-منصب ولایت و حق تصرف در مال و جان مردم.....145
- 3.انواع ولایت.....146
- 4.ولایت مطلقه پیامبر و امام بر مردم.....148
- 5.انواع اذن حاکم.....151
- 6.گستره و جایگاه ولی فقیه در اجرای ولایت.....152
- 7.دلایل رجوع به فقیه.....156
- 8.مقصود از سلطان کیست.....163
- 9.ولایت مومنین عادل.....164
- 1-9-آیا مومنین عادل ولایت دارند.....164
- 2-9-آیا عدالت شرط در ولایت است.....165
- 10.کیفیت مداخله یک فقیه در کار فقیه دیگر.....167
- 11.ضرورت وجود فقیه اعلم.....170
- ب:حکومت و ولایت از سوی والی و حاکم جور.....172**
- 1.انواع والی و حاکم172
- 2.علل حرمت و عدم مشروعیت حکومت حاکم ستمگر.....173
- 1-3-اندراس و پاره پاره شدن حق.....175
- 2-3-احیاء و زنده شده باطل.....175
- 3-3-اظهار ظلم و جور و فساد.....175
- 4-3-تحریف کتب آسمانی.....175
- 5-3-کشته شدن پیامبران الهی.....175
- 6-3-ویران شدن مساجد.....175
- 7-3-تغییر سنت خداوند.....175
- 8-3-تبدیل شریعت ها و احکام الهی.....175
- 9-3-از میان رفتن بهداشت روحی و جسمی.....175
- 4.مصادیق کمک به ظالم.....176

5. موارد مشروعیت وجواز قبول ولایت از جانب سلطان جور.....177
- 1-5- قیام به مصالح عباد.....177
- 2-5- اکراه و اضطرار.....179
6. عمومات باب اکراه، اضطرار و تقیه.....180
7. برخی مسائل پیرامون ولایت جائز.....181
- 1-7- آیا اجبار و اکراه در همه جا مشروعیت ساز است یا خیر؟.....181
- 2-7- معیار اکراه و اجبار چیست؟.....182
- 3-7- شرط قبول ولایت183
- 4-7- میزان خسارت مالی در پذیرش ولایت تاچه مقدار است.....184
- 5-7- آیا کشتن مومن در صورت اکراه جایز است یا خیر؟.....184
- 6-7- دلایل نفی اکراه184
- ج: جوایز سلطان.....186
1. در چه موردی اخذ جایزه از سلطان جایز است.....186
2. صورت های مختلف اخذ مال از ظالم.....191
3. ارتزاق از بیت المال.....191
- د: خراج و مقاسمه193
1. خراج و مقاسمه چیست؟.....193
2. کیفیت اخذ خراج و مقاسمه از سوی حاکم جائز.....193
3. دلایل جواز اخذ خراج و مقاسمه از سلطان جائز.....194
4. آیا قبض سلطان موضوعیت دارد یا خیر؟.....194
5. محدوده حکم خراج و شمول آن195
6. کیفیت وقف خراج و مقاسمه.....196
7. آیا خراج دریافت شده از هر زمینی حلال است.....197
8. شرایط حاکم در اخذ خراج.....198

9. حلیت خراج مخصوص چه کسانی است 200
10. آیا خراج قدر معین دارد یا خیر؟ 201
11. آیا استحقاق داشتن گیرنده خراج لازم است 201
12. شرایط خراجی بودن زمین 202
13. کدام یک از سرزمینهای اسلامی مفتوح العنوه هستند 204
- ه: بررسی اقسام زمین 206
1. قلمرو اراضی امام 206
- 1-1- زمینهای آباد بالاصاله 206
- 1-2- زمینهای موات بالاصاله 207
- 1-3- ساحل دریا، سر کوهها و 209
- 1-4- زمینهای مفتوح العنوه 209
- 1-5- قطایع پادشاهان 210
2. مردم و زمین های دولتی 210
- و: عدالت 214
- 1- تعریف عدالت 214
- 2- عدالت شرط رهبری نظام 215
- 3- عدالت لازمه زندگی در همه امور 216
- ح: فروش اسلحه به دشمنان دین 218
- 1- حکم اطلاع از به کار گیری سلاح بر علیه مسلمین 218
- 2- ملای ممنوعیت فروش سلاح دفاعی چیست؟ 218
- ط: اصول اخلاقی و قوانین حاکم بر کارگزاران و رهبران نظام سیاسی 220
- خاتمه: نتیجه گیری 226

مقدمه:

طرح تحقیق

1- بیان مساله:

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام عظیم الشان و بر پایی دولت اسلامی بر مبنای فقه حکومتی شیعه در دنیا ی پیشرفته امروز ارائه راه حل های کارگشا بوسیله تبیین زوایای مختلف فقه سیاسی شیعه بیش از پیش ضرورت پیدا می کند، نقش شیخ انصاری به عنوان فقیهی موسس در بنیان گذاری تفکر فقهی معاصر شیعه بر هیچ کس پوشیده نیست وی از قبيله احیاگرانی است که دغدغه کارآمدی فقه و استواری مکتب قانونگذاری را در سر داشت و با نگاهی عمیق و گسترده روش و مکتبی نو در عرصه علوم اسلامی پی ریزی کرد و نقش مهمی در پویایی و بالندگی فقه شیعه ایفا نمود، هنوز هم بعد از گذشت یک قرن و نیم از رحلت این عالم وارسته افکار او در حوزه های علوم دینی فصل الخطاب است و فهم کتابهای او ملاک اجتهاد و استنباط به شمار می آید

با این وجود با اینکه صدها شرح و تعلیقه بر آثار شیخ نوشته شده است هنوز هم برخی از ابعاد فکری و علمی شیخ ناشناخته باقی مانده است ، یکی از مباحثی که در سالهای گذشته متاسفانه کمتر به آن توجه شده است ، بحث از اندیشه سیاسی، اجتماعی ایشان است که در حوزه های مختلف فقه سیاسی از جمله ولایت فقیه، خراج و مقاسمه، تقیه، سلطان جائر و... صاحب نظریه های بکر و بی بدیلی است که به طور پراکنده در کتابهای ایشان مورد بحث و بررسی قرار گرفته است در تحقیق حاضر تبیین همه مباحث و نظریاتی که شیخ انصاری در باب اندیشه سیاسی تاسیس و ابتکار کرده در توان ما نیست و در این مقال سعی داریم برخی از ابعاد اندیشه و عمل سیاسی اجتماعی وی را مطرح و با استفاده از چارچوب نظری اسکینر نشان دهیم که تحت تاثیر چه زمینه های عینی و ذهنی شکل گرفته است. تا شاید این حرکت کوچک آغازی برای بررسی بیشتر اندیشه سیاسی ایشان قرار گیرد.

2- هدف و ضرورت تحقیق:

شناخت اندیشه های سیاسی و اجتماعی عالمان بزرگ شیعی بخصوص کسانی که نسبت به دوره های بعد از خود تاثیرات شگرفی داشته برای بازشناسی فقه سیاسی از اهمیت ویژه ای برخوردار است، و باعث شناخت بخشی از تاریخ و هویت خود و ایجاد خود باوری و نیل به یک خود

آگاهی فرهنگی دینی خواهد شد. چرا که با شناخت درست اندیشه عالمان و پیشینیان بخصوص آنهایی که به دور از قصد و غرضی

به دنبال دست یافتن به اسلام راستین و حقیقی هستند موجب دست یافتن به اندیشه سیاسی شیعه می گردد بنابراین به طور مختصر می توان هدف و ضرورت این تحقیق را چنین بر شمرد

1- تبیین و باز خوانی اندیشه سیاسی شیخ انصاری

2- تشریح هویت تاریخی فقه سیاسی

3- ارائه دست آورد و نتیجه اندیشه سیاسی به مراکز و پژوهشگران حوزه فقه سیاسی

4- تقویت بنیه های تاریخی فقه سیاسی

5- ضرورت باز خوانی دیدگاه اندیشمندان اسلامی بخصوص شیخ برای تقویت و تفسیر

دیدگاههای نو و جدید از اسلام ناب و آشنایی با نظریات مختلف در قلمرو این حوزه

6- معرفی اسلام از زبان اندیشمندان به عنوان اینکه اسلام در ابواب مختلف اجتماعی و

سیاسی دارای ایده های ناب و منحصر به فردی است .

3- سابقه پژوهش:

در بررسی و تحقیقاتی که پیرامون کتابها و متون نوشته شده در باره شیخ ملاحظه شده می توان عموماً آنها را به سه دسته تقسیم کرد که:

1- عده ای اندیشه سیاسی شیخ را به صورت پراکنده در ضمن گزارش و شرح حال وزندگی

نامه مورد بحث و بررسی قرار داده اند

2- عده دیگر نیز اندیشه سیاسی شیخ را به صورت جزئی و موضوعی مورد بحث بررسی

قرار داده اند

3- عده و دسته سوم نیز در حد مقالاتی به بررسی برخی از مباحث اندیشه ای شیخ پرداخته

اند

بنابراین متون و کتابهایی که در باره اندیشه سیاسی شیخ نوشته شده است بسیار کم و انگشت شمار می باشند و شاید از تعداد انگشتان یک دست هم فراتر نروند و متون موجود یا بسیار پراکنده و یا اینکه بسیار مختصر و جزئی به اندیشه سیاسی شیخ پرداخته اند لذا تحقیق حاضر با عنایت به اکثر مباحث تالیف و مطرح شده در باب اندیشه سیاسی شیخ برای ترسیم اندیشه و عمل سیاسی و اجتماعی شیخ با منابع بسیار اندکی مواجه بوده است اضافه بر این چنانکه برخی از پژوهشهای موجود نیز اذعان دارند اطلاع اندک ما از دوره مورد بحث نیز مزید بر علت شده تا اینکه ما نتوانیم تصویر درستی از دوره شیخ داشته باشیم و باعث شده تا پژوهش حاضر با کمبودهای بسیاری مواجه گردد لذا برای تبیین زوایای مختلف اندیشه سیاسی شیخ اگر چه تلاش شده از متون موجود برای بحث و بررسی زمینه های عینی و ذهنی استفاده شود اما پرداختن به مولفه های اندیشه سیاسی شیخ

غالباً از مواد خام فقهی و اصولی برخوردار بوده که به قدر وسع و بضاعت بخشهایی از آن استخراج شده و در دسترس قرار می گیرد و مطمئناً خالی از نقص نخواهد بود

4- سوال اصلی پژوهش:

اندیشه سیاسی- اجتماعی شیخ انصاری تحت چه دلایل و عواملی شکل گرفته و مولفه های اصلی آن کدام است؟

5- سوالات فرعی پژوهش

1- تاثیر زمینه های عملی از قبیل محیطی، اجتماعی و سیاسی در تولید معنا در اندیشه سیاسی شیخ به چه نحوی است؟

2- تاثیر مبانی فکری ایدئولوژیک و زبانی که شیخ بدان تعلق داشته چه تاثیری بر برداشتها و ارائه معانی مختلف توسط وی داشته است؟

6- فرضیه:

اندیشه سیاسی و اجتماعی شیخ متأثر از زمینه های عینی و ذهنی است که این زمینه ها باعث تولید معانی مختلف و از عوامل اصلی موثر بر شکل گیری اندیشه سیاسی شیخ انصاری شده و ایشان

را صاحب مولفه هایی چون حسبه، تقیه، اجرای شریعت، عدالت و...نموده است و باعث شده تا وی بر استراتژی صبر و انتظار تاکید و کناره گیری از سیاست را در دستور کار قرار دهد .

7-تعریف اصطلاحات و مفاهیم اساسی تحقیق:

7-1-زمینه: در تحقیق حاضر زمینه عبارت است از مقدمه و مسائلی که بستر لازم را برای

ایجاد و تولید یک امر دیگر ایجاد می کند و دو دسته زمینه را مورد ارزیابی قرار خواهیم داد

7-1-1-زمینه های عینی و عملی: عبارت است از زمینه های که در تولید معنا نقش ایفا می کنند

و باعث ایجاد بستری می شوند تا معنا و اندیشه ای شکل بگیرد نمونه های این زمینه را می توان در محیط خانوادگی اجتماعی و سیاسی و...نام برد

7-1-2-زمینه های ایدئولوژیک و ذهنی: عبارت است از مجموعه ای از مبانی و نظام دانایی

یک اندیشمند در چارچوب زبانی خاص که باعث شکل گیری یک نوع خاص معنا و اندیشه خواهد شد

7-2-معنا: فرهنگ عمید واژه معنا را در مفهوم مقصد، مدلول و مضمون کلام، مطلب و موضوع

به کار برده، واژه معنا در انگلیسی به مفهوم (در ذهن) داشتن است بر این مبنا معنای یک عمل ، متن ، رابطه و غیره همانی است که عامل یا مولف آن به هنگام دست زدن به آن عمل یا تولید متن یا رابطه در ذهن داشته است یعنی آنچه قصد بیان یا وصول بدان را از این طریق داشته است این بصیرت عادی بنیان نظریه فلسفی عامی در مورد معنا شده است که قصد گرایی خوانده شده است

7-3-اندیشه سیاسی: به مجموعه ای از آراء و افکار سیاسی و اجتماعی یک متفکر اشاره

دارد که در قبال پرسش و رویدادهای سیاسی از منظر فقه ارائه می دهد و یا برخی چنین تعریف می کنند که اندیشه سیاسی عبارت است از کوشش برای تعیین اهدافی است که به اندازه معقول احتمال

تحقق دارد و نیز تعیین ابزارهایی در حد معقولی می توان انتظار داشت موجب دستیابی به آن هدف بشود^(۱)

8- روش تحقیق:

نوع پژوهش حاضر به شیوه توصیفی، تبیینی و تحلیلی است

9- روش گرد آوری اطلاعات و داده ها:

جمع آوری مطالب به روش کتابخانه ای و تهیه فیش می باشد

10- سازماندهی تحقیق:

پژوهش حاضر بر اساس چارچوب نظری کوئنتین اسکینر در یک مقدمه چهار فصل و در نهایت نتیجه گیری سامان خواهد یافت به این صورت که

1- در مقدمه بحث به طرح تفصیلی پرداخته خواهد شد

2- در فصل اول چارچوب انتخابی اسکینر و برخی بحث های مرتبط موردنظر است

3- در فصل دوم به زمینه عینی موثر بر تکوین شخصیت شیخ انصاری می پردازیم

4- در فصل سوم به معنای فکری و زمینه های ایدئولوژیکی موثر بر تکوین اندیشه شیخ خواهیم

پرداخت

5- در فصل چهارم مولفه های اندیشه سیاسی شیخ سامان می یابد

6- در نهایت به نتیجه گیری کلی می پردازیم

فصل اول:

روش و چارچوب نظری

1. جمعی از نویسندگان، فلسفه سیاسی، ویراسته آنتونی کوئینتین ترجمه مرتضی اسعدی چاپ اول انتشارات بین المللی الهدی 1371ص 12 و 13

مقدمه:

معرفت و شناخت پدیده های پیرامونی با وجود انسان گره خورده است و از زمانی که انسان پا به این کره خاکی می نهد تا زمانی که از این دنیا می رود در جهت شناخت گام بر می دارد و این ناشی از قوه ای است که خداوند در وجود او به ودیعه گذاشته است تا بتواند روح تکامل و تعالی را درک نماید دین مبین اسلام نیز با تاکید بر شناخت و معرفت نسبت به جهان هستی انسان را دعوت می کند تا در وجود خود و جهان تفکر و تعقل نماید تا گوهر وجودی او هر روز بیشتر از پیش شکوفا شده و مسئولیتی را که خداوند منان به عنوان خلیفه الهی بر دوش او نهاده بهتر بتواند جامه عمل بپوشاند

معرفت و شناخت انسان نسبت به ماوراء خویش اگر به طریقه و اسلوب صحیح انجام نگیرد نمی تواند نتایج صحیحی را به دنبال داشته باشد. مثلاً در حوزه علوم طبیعی اگر راه صحیح آزمایش و تجربه کردن مسائل را طی نکنیم به نتیجه مطلوب نخواهیم رسید، همچنین در حوزه علوم انسانی نیز اگر به طریقه درست نتوانیم در مساله مورد نظر کاوش کنیم مسلماً نتیجه ای که خواهیم گرفت مطلوب ما نخواهد بود، بنابراین در همه حوزه های علوم طبیعی و انسانی، روش تحقیق و مطالعه و بررسی متون علمی اندیشمندان و... روش و چارچوب خاص خود را می طلبد تا شناخت از آن به نحو صحیح انجام گیرد و تحقیق بتواند به نتیجه مطلوب برسد.

برای شناخت و فهم نظریه های سیاسی که جزئی از علوم انسانی می باشد استفاده از مدل، روش و چارچوب نظری، اجتناب ناپذیراست این چارچوب باعث می شود که پژوهشگر از زاویه ای خاص موضوع پژوهش را بررسی نماید، بنابراین برای شناخت بهتر و دقیقتر اندیشه سیاسی استفاده از چارچوب و مدل خاصی که با تکیه بر آن اندیشمند مورد نظر را فهمید ضروری است

الف: جایگاه روش هرمنوتیکی اسکینر:

روش شناسی در حوزه علوم انسانی همواره با اتفاق نظر همراه نبوده است و تشتت آراء و عقاید بر این حوزه حکمفرما بوده است. روش شناسی در حوزه اندیشه سیاسی نیز که جزئی از علوم انسانی به حساب می آید از این قاعده کلی استثناء نیست. و شاید بتوان گفت نوعی آشفتگی روش شناختی همواره وجود داشته است. با کمی مسامحه در معنی می توان امیدی به وحدت بخشیدن این روش ها داشت و آن هم نه برگرد یک روش واحد بلکه بر گرد توده ای از مدل های تبیینی که امروزه در علوم اجتماعی به کار گرفته می شوند

((بسیاری از علوم اجتماعی دست به تبیین علی پدیده های اجتماعی می زنند و به همین

سبب توضیح اجزاء اصلی مفهوم علیت اجتماعی لازم می افتد، بسیاری دیگر از علوم

اجتماعی تبیین خود را از اصول موضوعه مربوط به حقیقت فاعلیت آدمی بر می گیرند، یعنی تبیین های مبتنی بر اختیار عاقلانه امور و تفسیرهای تاویلی. تبیین های ساختاری و خدمتی هم در پاره ای از علوم اجتماعی سهمی دارند و مباحث مربوط به مبانی خرد پدیده های درشت بارها و بارها در جامعه شناسی و اقتصاد و علم سیاست رخ می نمایند.))^(۱)

در این باره روش های زیادی برای بررسی اندیشه افراد به به کار برده می شود از جمله روشهای علت کاو، معنا کاو، تاریخی، جامعه شناسی، روانشناختی، گفتمانی، هرمنوتیکی و... را نام برد برخی از محققان در سیر تاریخی هرمنوتیک آن را به سه گرایش عمده تقسیم کرده اند که عبارتست از:

1- هرمنوتیک خاص: در این قسم هرمنوتیک به تفسیر متون مختلف توجه می شده است نخستین نویسندگان هرمنوتیک طرفدار این گرایش بوده اند و هر چند معتقد بودند که برخی از اصول و قواعد برای تفسیر متون مختلف عام است، اما هر علمی قواعد تفسیری خاص خود را دارد.

2- هرمنوتیک عام: در این قسم متون مختلف از روش واحد تفسیری پیروی می کنند به بیان دیگر قواعد فهم و تفسیر عام هستند و بر هر متنی حاکم اند شلایرماخر، دیلتای و هرش از طرفداران این نوع هستند

3- هرمنوتیک فلسفی: این قسم به تفکر در اصل پدیده فهم توجه دارند و به اصول و قواعد تفسیر و فهم کمتر توجه دارند از نظر های دیگر و گادامر باید به جای روش فهم به ماهیت فهم توجه کرد. هرمنوتیک فلسفی عموماً به همه معارف بشری توجه دارد^(۲)

پژوهش حاضر با رویکردی معنا کاوانه به بررسی موضوع خواهد پرداخت. همچنین می تواند با تلفیقی از عوامل بیرونی و درونی موثر بر اندیشه همراه باشد. بنابراین در پژوهش حاضر از میان نحله های مختلف روشی ما روش هرمنوتیکی اسکینر را برای تحقیق حاضر برگزیده ایم که جزء هرمنوتیکی های روشی می باشند به عبارت دیگر ایشان جزء اصحاب هرمنوتیکی روشی قصد گرا می

1. دانیل لیتل، تبیین در علوم اجتماعی، ترجمه عبدالکریم سروش، تهران، موسسه فرهنگی صراط، 1378، ص 2.

2. دکتر عبدالله نصری، راز متن، تهران، آفتاب توسعه، چاپ اول، 1381، ص 83

باشند که در پدیده تاویل، فهم و تولید معنا به نیت مولف اعتقاد دارد و اصالت را به مولف و قصد و نیت او می دهد.

جیمز تولی ویراستار کتاب «معنا و زمینه» تلاش کرده تا برخی از مهمترین انتقادات وارده به اسکینر را بیاورد اسکینر از اصحاب هرمنوتیکی روشی می باشد که در نگاه به هرمنوتیک آن را به عنوان ابزار و وسیله می شناسد که بدان وسیله می توان دست به تحلیل پدیده ها و شناخت مسائل گوناگون زد اسکینر از جمله اندیشمندانی است که در خصوص «اندیشه سیاسی» بطور خاص بحث می کند.

ب: روش شناسی کوننتین اسکینر

یکی از انواع هرمنوتیک، هرمنوتیک روشی می باشد که به سه دسته تقسیم می شود که عبارتند از مولف محور، متن محور و مفسر محور برخی نظریه پردازان از نظریه مولف محوری یا قصد مولف دفاع کرده اند آنها در مطالعه یک متن به دنبال بررسی دیدگاه مولف هستند و مراد مولف را از بیان مطالب جستجو می نمایند که اسکینر نیز جزء همین نحله است، اینها با بررسی جهان بینی و روانشناسی مولف و شرایط تاریخی و اجتماعی زمانه وی به مفسر کمک می کنند تا قصد مولف را شناسایی نماید. جیمز تولی ویراستار کتاب اسکینر با بهره گیری از مثالهایی از اثرتاریخی وی به تشریح و تبیین پنج مولفه مهم رهیافت اسکینر می پردازد و سه تز اصلی وی را در باره مبانی اندیشه سیاسی مدرن توضیح می دهد چارچوب کلی کار اسکینر در این تحقیق با توجه به مقاله ایشان تدوین شده است. به نظرایشان اسکینر صرفاً ذهن مشغول تاریخ و روش نبود بلکه به کاربرد آنها در توضیح وضعیت حال نیز توجه داشته است .

«تقریباً از همان آغاز اثر او بر سه محور تکون یافته است تفسیر متون تاریخی بررسی

شکل گیری و تحول ایدئولوژیک و تحلیل روابط ایدئولوژی با کنش سیاسی تبلور بخش آن

ایدئولوژی، علاقه اولیه او به متدولوژی از ناخرسندی وی از دو گونه تحلیل لیبرال و

مارکسیستی در باب این امور بویژه سیاست آغاز مدرنیته نشأت می گرفت ((^{۱)})

به نظر اسکینر فرایند های متن گرا و زمینه گرای موجود کاملاً نابسندیده بوده و کارزمینه گرایانه جدید و دقیقتری نیازاست. بنابراین ایشان از سال (1969م) تاکنون مجموعه ای از ابزارهای تحلیل و تفسیری را جهت تامین این نیاز ابداع نموده است، ایشان پنج مرحله فرایند تحلیل خود را در پاسخ به پنج سوال زیر مطرح کرده است.

1- نویسنده در نوشتن متن نسبت به دیگر متون در دسترس که زمینه ایدئولوژیک را شکل می دهد چه کاری انجام می دهد یا داده است؟

2- نویسنده در نوشتن یک متن نسبت به کنش سیاسی در دسترس و مورد بحث که زمینه عملی را شکل می دهد چه کاری انجام می دهد یا داده است؟

3- ایدئولوژی ها چگونه می باید شناسایی شده و تگون نقد و تحول آنها چگونه می بایست بررسی و تبیین شود؟

4- ارتباط ایدئولوژی سیاسی و کنش سیاسی که اشاعه ایدئولوژیهای خاصی را بخوبی توضیح می دهد چیست و این امر چه تاثیری در رفتار سیاسی دارد؟

5- کدام اندیشه ها و کنش های سیاسی در ترویج و مرسوم ساختن تحول ایدئولوژیک نقش دارند؟^(۲)

1- اهمیت زبان در روش اسکینر:

قبل از پرداختن به مراحل پنج گانه روش اسکینر لازم است به نکته ای اساسی اشاره کنیم و آن بحث زبان شناختی روش اسکینر می باشد. چرا که بحث مربوط به زبان از اساسی ترین مقولاتی

۱ روش شناسی اسکینر در تحلیل اندیشه سیاسی، جیمز تولی، ترجمه غلامرضا بهروز لک علوم سیاسی- شماره بیست و هشتم، زمستان 1383 ص 58

۲ روش شناسی اسکینر در تحلیل اندیشه سیاسی، پیشین ص 58

است که در رویکرد های هرمنوتیکی به مسائل مورد توجه خواهد بود و بحث اسکینر نیز با جمله ای از ویتگنشتاین در خصوص زبان، آغاز می شود که عبارتست از این که «واژگان (زبان) کردار و اعمال هستند» جیمز تولی اشاره دارد که اسکینر از ویتگنشتاین بسیار اثر پذیرفته در نگاه به زبان به نظر می رسد دو رویکرد مهم قابل شناخت باشد اول اینکه عده ای زبان را به عنوان ابزار و وسیله در نظر می گیرند و گروهی نیز آن را بعنوان هدف و مقصود مورد مطالعه و ارزیابی قرار می دهند از اندیشمندان رویکرد نخست می توان به فلاسفه سیاسی کلاسیک مانند سقراط، افلاطون، ارسطو، آگوستین و هگل اشاره کرد اوج مطلبی که نحله اول بر آن اعتقادند و زبان را منفعل و صرف ابزار تلقی می کنند می توان به دکارت اشاره کرد که به این اصل یقینی و معلوم رسید که (می اندیشم پس هستم)

در ادامه بحث می توانیم به مثالی از مثالهای اسکینر اشاره کنیم که اینگونه استدلال می کند که شهريار ماکیاولی اندرزمی دهد که شهرياران می بایست یاد بگیرند در چه زمانی فضیلت مند (virtuous) نباشند. بنابراین برای شناخت معنای ویرچو فهم معنای گفتاری آن لازم است و با توجه به اوضاع و احوال زمانه و زمینه خاصی که ماکیاولی در آن است معنا پیدا خواهد کرد.

((یعنی مجموعه ای از متون نوشته شده یا رایج در آن زبان درباره همان موضوعات یا موارد مشابه و مشترک در شماری از هنجارهای مرسوم یک ایدئولوژی، زبان و دانش سیاسی است که با هنجارهای مرسوم خود تعریف شده و تعدادی از نویسندگان نیز آن را به کار برده اند ... در مورد شهريار ماکیاولی زمینه خاص ایدئولوژیک شامل تمامی آثاری است که به ارائه اندرز به شاه می پردازند و هنجارهای مرسوم می که بر این نوشته حاکم است، بخش مربوطه ای از ایدئولوژی اومانستی را تشکیل می دهند))^(۱)

در نظر اسکینر واژه ای که نقش اساسی بر عهده دارد و جیمز تولی نیز به آن اشاره می کند واژه هنجار ((convention)) است که اسکینر آن را به صورت خلاقانه ای در مورد نقاط مشترک زبان

شناختی که شماری از متون را به هم پیوند می زند و به کار می برد که در بر گیرنده واژگان، اصول، مفروضات و معیارهای مشترک برای آزمون مدعیان دانش و... است. توجهی که وی برای قرار دادن متن در زمینه هنجاری آن به کار می برد این است که کنش زبانی همانند دیگر کنشهای اجتماعی هنجاری است به همین خاطر معنای آن تنها از طریق توجه به هنجارهای محیط بر عملکرد یک کنش اجتماعی خاص در یک موقعیت اجتماعی مفروض قابل فهم می باشد.

اسکینر اصطلاحی دارد با عنوان تصرف (manipulation) در هنجارهای ایدئولوژی در دسترس، یعنی اینکه در مثال ماکیاولی یکی از هنجارهای ادبیات (اندرز نامه ها) همواره اندرز به پادشاه برای عمل فضیلت مندانه بوده است. با قرائت اندرز ماکیاولی در پرتو این هنجار ما می توانیم بفهمیم آنچه او در طرح آن اندرزی خواهد بگوید رد یک امر اخلاقی پذیرفته شده می باشد و یا اینکه به چالش کشیدن آن باشد این تکنیک به خاطر آن است تا مورخ و دانشمند اجتماعی را قادر سازد تا بفهمد تا چه میزان، نویسندگان هنجارها و مفروضات رایج بحث سیاسی را پذیرفته و تایید می کنند یا زیر سوال برده و رد می نمایند و یا شاید آن را نادیده بگیرند. اسکینر شماری از حالات را در باره این گونه تبیین مطرح نموده است.

الف: عامل عنصر (element) معنای تاریخی متن، یعنی آنچه مولف در نوشتن آن قصد کرده است .

ب: این گونه تبیین غیر علی است زیرا عبارت است از باز توصیف ویژگی کنش زبانشناختی بر حسب نکته ایدئولوژیک آن نه بر حسب یک وضعیت مستقلاً قابل تعیین امر توضیح دهنده (explicans) قصد در انجام کنش زبانشناختی است نه قصد پیشین به انجام عمل

ج: این مرحله محقق را قادر می سازد تا به روشنی اصالت (originality) متن را تشخیص دهد یعنی خلاف هنجار بودن متن مورد مطالعه را در یابد (۱)

2- مراحل کلی روش اسکینر

1- 2- مرحله اول

در خصوص فعالیت و عمل زبانی بوسیله گوینده یا نویسنده آن چه اسکینر بدان اعتقاد دارد نه معنای گزاره ای و بیانی است بلکه آن است که نویسنده می خواهد نقطه نظر قصد شده ای را انجام دهد که آستین از آن به عنوان «نیروی قصدی یا قصد شده» (آ) در عمل زبانی نام می برد. بنابراین به نظر اسکینر برای فهم کامل معنای تاریخی یک متن و نوشته ای مربوط به گذشته فقط فهم معنای بیانی کافی نیست بلکه مرکز ثقل و توجهی که نویسنده در استدلال و بیان خود ما را به آن واداشته است بسیار مهم و اساسی است همانطور که اشاره شد اسکینر برای روشن شدن بحث مثالی از ماکیاولی می آورد با عنوان «پادشاهان باید بیاموزد چه زمانی وارسته و دلیر نباشند».

اسکینر در این مورد نه تنها توجه خود را به اینکه چه چیزی مقصود ماکیاولی را تامین می کرد می پردازد بلکه این را از جنبه دیگر مورد توجه قرار می دهد و آن اینکه چرا و به چه دلیل و انگیزه توصیه شده است؟ در خصوص پاسخ به این سوال که از آن ما به مرحله نخست نام می بریم این است که موقعیت متن را در زمینه های زبانی وایدئولوژیک قرار دهیم. یعنی آنرا در قالب مجموعه ای از متن های نوشته شده یا استفاده شده در دوره مشابه با توجه به مسائل و رسوم و عادات و سنن مشابه و موجود مورد ارزیابی و تأمل قرار دهیم تا متن در گذر مسائل مختلف مورد آزمون قرار گیرد. در باره مفهوم و زمینه ایدئولوژیک می توان گفت که زبان سیاست یا (گوشی سیاسی) است که بوسیله عرف و عادت تعریف می شود که توسط نویسندگان و مولفان آن دوره به کار برده می شود به عبارت دیگر

«مجموعه مکاتب ونحله ها و تفکراتی که در همان دوره مورد توجه قرار می گیرند

ووجود دارند بنابراین در رجوع به مثال قبلی مکاتب اسکولاستیسزم، اومانیزم، لوتریزم و

خصوصاً دو مورد اولی بعنوان ایدئولوژی رایج در دوره ماکیاولی مورد توجه اسکینر بوده است... اسکینر در کتاب ماکیاولی تاکید بر این مطلب دارد که کل آثار ادبی و حقوقی آن دوره متأثر از ایدئولوژی اومانیزم است. اصطلاحی رسوم و عرفی که اسکینر در این گفتار بدان تاکید می کند عبارت از مسائلی است که به واحدهای زبانی بکار برده شده در متون ارتباط دارد))^(۱)

واحد های زبانی را می توان به لغات مشترک، مفروضات و مسائلی که در آن برهه زمانی خاص بکار برده می شود تسری داد و آن را فهمید همچون دیگر اشکال و اعمال اجتماعی که معنای این رسوم با توجه به قواعد پیرامونی که در عمل اجتماعی یا موقعیت اجتماعی اتفاق افتاده است فهمید می شود.

2-2- مرحله دوم :

در مرحله دوم رهیافت اسکینر بر این اساس استوار است که مولف هنگام روبرو شدن با نیات و مقاصد ایدئولوژیکی و تصرف در هنجارهای ایدئولوژیکی چه کاری انجام می دهد؟ مثلاً در مرحله اول هدف ماکیاولی در به چالش کشیدن و رد قطعه اندرز سیاسی دیرپا چه بوده است؟ سوال اول از خصیصه متن به عنوان عمل (manoeuvre) ایدئولوژیکی می پرسد اما سوال دوم از خصیصه عمل ایدئولوژیکی به عنوان یک عمل سیاسی پرسش می کند، یعنی مرحله دوم قرار دادن متن در زمینه عملی متن است برای توضیح بیشتر باید گفت سوال اول حالت ایدئولوژیکی متن را بیان می کند اما سوال دوم در خصوص استفاده سیاسی متن سخن می گوید

۱. احسان شاکری خوئی ، رابطه معنا و زمینه در اندیشه سیاسی نائینی و شیخ فضل الله نوری، پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه مفید

((فعالیت سیاسی یا خصیصه های مربوط انگیز جامعه ای که مولف آن را خطاب قرار می دهد و متن پاسخی به آن است، اسکینر معتقد است در ارایه پاسخ به سوالات مربوط به مناظره ایدئولوژیک نظریه پرداز سیاسی به معضلات سیاسی زمانه واکنش نشان می دهد. اوبه خوبی بیان می دارد و من معتقدم زندگی سیاسی خود معضلات عمده ای را پیشاروی نظریه پرداز سیاسی قرار داده و سبب می شود طیف خاص از مسائل مساله انگیز گردیده و طیف مرتبلی از سوالات به موضوعات مهم مباحثه تبدیل شوند))^(۱)

به نظر اسکینر تئوری پردازان سیاسی در قبال مباحث ایدئولوژیکی هر عصر مسئول هستند و نسبت به آن واکنش نشان می دهند و نظریه سیاسی همانگونه که ارسطو و مارکس می گفتند بخشی از سیاست می باشد و مسائلی که آن نظریه به آنها می پردازد محصول کنش سیاسی هستند و آنها با گفته ها و نظرات خود بر عمل سیاسی تاثیر می گذارند، اما در مثال اسکینر که اشاره به ماکیاولی دارد زمینه های عملی موجود در بحث ماکیاولی عبارتند از فروپاشی جمهوری فلورانس در (1512م) اختلاف بین دولت شهرهای شمالی ایتالیا، حضور حجم نسبتا عظیمی از نیروهای فرانسوی و اسپانیایی و با این وجود حضور شهریار مدیچی قدرتمند در فلورانس و هم چنین پاپ قدرتمند مدیچی در رم می باشد به همین خاطر از نظر ماکیاولی این احتمال وجود داشت که خاندان مدیچی شمال ایتالیا را متحد ساخته بربرهای فرانسوی و اسپانیایی را اخراج نموده و شاید زمینه های احیای جمهوری روم را فراهم سازند به هر حال کاری که ماکیاولی معتقد بود برای موفقیت ضروری است یعنی خشونت پیشگیرانه دروغ و نیرنگ بر اساس باور فراگیر به این که شهریار می بایست همیشه فضیلت مندانه رفتار نماید زشت و در نتیجه ناموجه و نامشروع تلقی می شد در نتیجه اگر ماکیاولی اگر می بایست شهریار و دیگر نخبگان اومانیست را متقاعد سازد که چنین عملی نه تنها ضروری بلکه موجه نیز می باشد او مجبور بود آن را با عباراتی اخلاقا خنثی یا حتی تمجید آمیز باز توصیف نماید مانع این کار هنجاری بود که تمامی فعالیت های شاهانه ناشایست را محکوم می نمود و در نتیجه برای او ضرورت

۱. روش شناسی اسکینر در تحلیل اندیشه سیاسی، پیشین، ص 62

داشت تا با آن به چالش پرداخته آن را رد نماید تا بتواند نکته سیاسی خود را که مستلزم آن بود شهریار را به ارتکاب طیفی از فعالیت‌های ناشایست تشویق نماید مطرح سازد آنچه او به لحاظ سیاسی با تصرف در هنجارهای ایدئولوژیک انجام می داد تلاشی بود برای توجیه و در نتیجه مشروع ساختن طیفی از فعالیت‌های سیاسی نا مناسب.^(۱)

جیمز تولی مفسر رهیافت اسکینر در ادامه توضیح مراحل اول و دوم نظریه اشاره دارد که از آنجا که یک ایدئولوژی سیاسی باز تاب کنش سیاسی است. تغییر برخی از هنجارهای ایدئولوژی تغییر در شیوه ای است که آن کنش سیاسی باز تاب می یابد یعنی هنجارهای تصرف شده کنش سیاسی را باز توصیف و در نتیجه مجددا خصوصیت آن را بیان می کنند به همین خاطر مرحله دوم مقایسه بین چگونگی تلقی یک کنش سیاسی توسط هنجارهای یک ایدئولوژی با چگونگی باز توصیف آن از طریق تصرف در این هنجارها در متن مربوطه می باشد^(۲) وی برای توضیح بحث خود به مثال دیگری اشاره دارد که مربوط به بارتولز نظریه پرداز حقوق در اوایل قرن چهاردهم میلادی است. ایشان در این که حقوق روم معیاری تغییرناپذیر است تجدید نظر نمود و استدلال کرد که هنگام تعارض واقعیت ها و حقوق می بایست که حقوق تغییر کند تا خود رابا واقعیت های جدید هماهنگ سازد وی از این طریق مبنای روش شناختی مطالعات حقوق پسا شرح نویسی را فراهم نمود.

دوم آنکه واقعیت‌های مورد بحث استقلال عملی جوامع شمال ایتالیا از امپراتوری مقدس روم می باشند و حقوق مورد بحث حقوق روم است که بر اساس آن امپراطور فعلی می تواند بر شمال ایتالیا حق حاکمیت داشته باشد. بنابراین بارتولز با دگرگون سازی هنجار مرسوم مکتب شرح نویسی ادعای امپراتوری را نا مشروع ساخته و جنگ‌های جوامع شمالی را برای استقلال قانونی از امپراتور مشروع می نماید درست آنگونه که استدلال مخالفان در خدمت مشروعیت بخش به ادعاهای امپراتور بود.^(۱)

۱ پیشین، صص 63 و 62

۲ پیشین، ص 63

۱ پیشین، صص 64-63

بنابراین بارتولز چنانکه اسکینر نتیجه می گیرد با این نیت آغاز کرد که تفسیر مجددی از حقوق مدنی روم ارائه کند که برای جوامع لومبارد و توسکان دفاع... حقوقی از استقلالشان از امپراتوری فراهم نماید همانطور که غیر ممکن است که کارهای بارتولز را از نظر ایدئولوژیک بدون قرار دادن متون او در زمینه زبانشناختی نوشته های حقوقی قرن سیزدهم و اوایل قرن چهاردهم بفهمیم همچنانکه غیرممکن خواهد بود فهم آنچه او به لحاظ سیاسی انجام داده است بدون قرار دادن این اقدام ایدئولوژیک در زمینه عملی جنگهای استقلال خواهی ضد امپراتوری جوامع شمال ایتالیا چیزی که ما را کمک می کند تا متن را به صورت صحیح بفهمیم و آن نکته سیاسی درست را در زمینه عملی آن قرار دهیم آن است که با شواهد تاریخی مختلف تایید شود به عنوان مثال جیمزتولی می گوید .

«اگر شهریار ماکیاولی کمک می کند شهریار بدکردار مشروعیت یابد این کار لزوما این نتیجه را در پی ندارد که این نکته سیاسی مورد نظر ماکیاولی در هنگام نوشتن آن بوده است در نتیجه می خواهم بین نکته سیاسی که متن در زمینه عملی خود ارائه می دهد و نکته سیاسی مولف هنگام نوشتن آن تمیز قایل شوم اسکینر همواره اینها را جدا انگاشته است»^(۱)

3-2- مرحله سوم :

اگر چه مرحله دوم برای روشن نمودن ارتباط بین اندیشه و کنش سیاسی در مورد یک متن خاص بود اسکینر در مرحله سوم از ره یافتش به خود ایدئولوژی ها توجه می کند در این مرحله متنهای کوچک و فرعی یک دوره را به دقت بررسی و غبار رویی می کند و شکل منظمی به آنها می دهد این ایدئولوژیهای کوچک برای فهم اندیشه های بزرگ راهنمای خوبی هستند .

۱. پیشین، ص 64

«متن های کوچک یک دوره با دقت غبار رویی شده و مورد پژوهش قرار می گیرند تا هنجارهای مرسوم سازنده و کنترل کننده ایدئولوژیهای حاکم و روابط درونی آنها پیش از آنکه به عنوان معیاری برای تعیین ابعاد هنجاری و غیر هنجاری به کار گرفته شوند شناسایی شوند»^(۲)

وی تحول ایدئولوژیک متنهای بزرگ را نیز چنین می داند و با مرور مراحل اول و دوم از منظر ایدئولوژی بین الازمانی می توان مقطع تاریخی روشنی را تعیین نمود که تحول ایدئولوژیک مورد اهتمام قرار گرفته است و اینکه چرا از نظر سیاسی دست به تحول زده شده است به نظر اسکینر این ایدئولوژی های فرعی هستند که جایگاه ایدئولوژیکی و سیاسی متون هر دوره را تعیین می نمایند اگر چه ایدئولوژیهای بزرگ سیاسی نیز نقش دارند.

«مرحله سوم دقیقاً مقابل عمل کسانی است که با تبعیت از هگل متون کلاسیک را تجلی خود آگاهی یا ذهنیات یک عصر می دانند تحقیق اسکینر پیوسته نشان می دهد که متون بزرگ تقریباً بدون استثنا بدترین راهنما برای خرد متعارف یک دوره می باشند آنها اغلب کلاسیک هستند زیرا پدیده های رایج یک دوره ره به چالش می کشند در هر مورد تنها با پرداختن به چنین شیوه برد بارانه ای از ارزیابی واقعیتهای زبانشناختی کوچکتر و اغلب فراموش شده در اطراف متون کلاسیک است که امکان دارد کشف نمود کدام درست است»^(۱)

بنابراین از دیدگاه اسکینر متون بزرگ تقریباً همواره بدترین راهنما برای خرد متعارف یک دوره هستند و آنها اغلب قدیمی اند به همین خاطر واضحاً یک دوره را به چالش می کشند اسکینر با استفاده از متون فرعی و جزئی هر دوره و مقایسه آنها با یکدیگر واقعیت های زبانی پیرامون متون کلاسیک را حل و فصل می کند.

4-2- مرحله چهارم :

۲. پیشین، ص 64

۱. پیشین، ص 65

همانطور که مرحله دوم کار اسکینر برای روشن نمودن ارتباط بین اندیشه و کنش سیاسی در مورد یک متن بود مرحله چهارم نیز در ارتباط با همان می باشد و این مرحله در مورد یک ایدئولوژی می باشد و مبنای این بحث این است که هر متن سیاسی حاوی شماری از اصطلاحات خواهد بود که به صورت بین الذهانی تجویزی هستند کلماتی که نه تنها توصیف می کنند بلکه به صورتی ارزش گذاری نیز می کنند و حاوی اصطلاحات هنجاری هستند .

((این بعد ارزش گذاری ظرفیت کنش کلامی یک کلمه خوانده می شود و ممکن است مثبت یا منفی ستایش آمیز یا نکوهش آمیز مویید یا رد کننده باشد آنها بدین معنا بین الذهانی هستند که نه تنها معیارهای کاربرد مفهوم و دلالت آنها بلکه بعد ارزشگذاری آنها نیز ناشی از ویژگی کلمات در کاربرد رایج آنهاست نه چیزی که یک کاربر منفرد و متعارف بدانها اعطا نموده باشد))^(۲)

چنین اصطلاحات توصیفی ارزشی یا ارزشیابانه ای درواژگان توصیف گر یا ایدئولوژیهای یک جامعه بسیار زیاد است چنانکه بازتاب و تأمل اجمالی در نقش واژگانی همچون، دموکراسی، عینیت، کارآمد، عقلانی دیکتاتوری و... در جوامع ما از این قبیل هستند، این واژگان و متون سیاسی به نظر اسکینر به شکل گیری خصیصه اعمال کمک می کنند.

((مراد او از شکل گیری خصیصه توصیف و ارزیابی یا بیان ویژگی اعمال است و این صرفاً برای رسیدن به این نتیجه است که یک نقش ایدئولوژی های سیاسی (کمک به مشروعیت بخشی به کنش اجتماعی است) یا آنکه یک رابطه بین ایدئولوژی و کنش رابطه مشروعیت بخشی است))^(۱)

اسکینر با تمسک به نظریه گرامشی معتقد است اساساً هر جامعه ای از طریق تصرف در این مجموعه اصطلاحات است که به ایجاد یا تغییر هویت اخلاقی خود توفیق می یابد. جیمز تولی اشاره می کند که کاربرد این اصطلاحات به شیوه هنجارمند به مشروعیت بخشی به اعمال مرسوم کمک می

۲. پیشین، ص 65

۱. پیشین، صص 66 و 65

کند به هر حال تصرف در هنجارهای ایدئولوژی حاکم مستلزم تغییر در هنجارهای حاکم بر معنا دلالت یا ظرفیت کنش کلامی برخی از این اصطلاحات تجویزی است ایشان در باب نظریات سیاسی می گویند که می توان آنها را بعنوان توجیهاتی برای تغییر یا تقویت هنجارهای حاکم بر کاربرد آنها دانست تغییر معنا دلالت یا بار ارزشی اصطلاحات یک ایدئولوژی بدین سان به خصیصه یابی مجدد یا ارزیابی مجدد وضعیت سیاسی که آن ایدئولوژی تداعی می کند می انجامد همچنین به طیف جدیدی از فعالیتها و باورها مشروعیت می بخشد از وضع موجود مشروعیت زدایی نموده یا آن را تقویت می کند... آنها در باره بحرانهای مشروعیت هر زمانه هستند این بحرانها معلول روابط سیاسی در حال دگرگون هستند و در نتیجه تابع گزینش یا اراده نظریه پردازان نیست این امر بدان جهت است که زبانی که آن نظریه ها در آن نوشته شده اند وظیفه توصیف ماهوی روابط سیاسی را برعهده دارد. (۲)

مرحله چهارم از رهیافت اسکینر دو بعد دارد که بعد دوم آن در باره سنجش دو نوع تأثیری است که ایدئولوژی به عنوان عامل علی بر رفتاری که درصدد مشروعیت بخشی به آن است دارد یکی سرکوب کنندگی و دیگری تولید کنندگی است به همین خاطر نمی توان در واژگان و متون تجویزی غالب بیش از حد دخل و تصرف کرد لذا گستره ای که تصرف ایدئولوژیک را می توان توجیه نمود محدودیتی را باید بر اقدامات نا متعارف در نظر گرفت که اسکینر صریحا به این موضوع اشاره می کند.

«بدین سان مشکل پیشاروی کسی که می خواهد آنچه را انجام می دهد مشروع ساخته و درعین حال به مراد خویش برسد نمی تواند صرفا معضل ابزاری سازگار نمودن زبان تجویزی خویش با برنامه هایش باشد چنین معضلی تا حدی به سازگار نمودن برنامه های وی با زبان تجویزی در دسترس برمی گردد.» (۱)

در ادامه می توان محدودیت را به دو بخش تقسیم کرد 1. بخش ایدئولوژیک 2. بخش سیاسی معمولا در بخش ایدئولوژیک تلاش برای گسترش هنجارهای آن معمولا با زمینه سازی تحول بر اساس

۲. پیشین، ص 66

1. پیشین، ص 67

امور مسلم گرفته شده صورت می پذیرد یعنی یک ایدئولوگ یک بخش از ایدئولوژی را بامسلم گرفتن بخش دیگر تغییر می دهد به عنوان مثال

«توجیه اصلی بارتولز برای طرح قانون در ارتباط با حقایق استدلال هنجارمندی بود که کاربرد یا رواج طولانی معمولاً مبنایی را برای ادعای حق قانونی فراهم نمودن ارتش خوب و قوانین خوب بر اساس فضیلت عمل نموده و در نتیجه به افتخار مجدوشکوه دست یابد.»^(۲)

دومین بخش از محدودیت جایی است که ایدئولوژی رفتار سیاسی را مشروع می سازد، محدود می کند بعبارتی دیگر محدودیت سیاسی است مثلاً شهروندان آلمان از آموزه های لوتر در اینکه کلیسا یک نهاد دارای قلمروهای قدرت خاص و منصبی برای برخورداری از اموال دنیوی گسترده نیست استفاده می کردند تا به مقاومت خویش در برابر قدرت و ثروت پاپ مشروعیت بخشند... به هر حال با این محدودیت مواجه بودند که ایدئولوژی لوتری را ترویج نموده و بدان عمل نمایند تا مشروع جلوه کنند. اسکینر همچنین در مقاله ای دیگر در خصوص کار خود می گوید که هدف من بررسی این مطلب است که وقتی مواجه می شوم با سوالات اصلی و ضروری که از تاریخ اندیشه های سیاسی بر می آید چه چیزی در یافت می کنم چنین امر تاریخی ممکن است متمرکز بشود در یک کار هنری شعر یک بازی یا رمان و یا متمرکز بشود در یک کار فلسفی یا مساله اخلاقی سیاسی مذهبی و یا دیگر جلوه ها و نمود های اندیشه و تفکر

اسکینر در ادامه به بحث راجع به فهم معنای نهفته در یک متن می پردازد و با اشاره به دو روش تاریخ گرایی که آنها توجه به زمینه های مذهبی سیاسی اقتصادی و... را تعیین کننده نهایی معنا می دانند و شیوه دومی که خواستار استقلال متن بر خود است یعنی متن به تنهایی و بدون نیاز به هیچ عاملی برای افاده معنا کافی است این رویکرد تلاش برای برقراری ارتباط بین زمینه و معنا را امری بیهوده می داند و معتقد است هر دو رویکرد و روش فوق تمام معنا را مورد توجه قرار نمی دهند و

هر کدام ناقص و نارسا هستند و در عین حال راه سوم را پیشنهاد می کند از دیدگاه وی نظر کردن در متن به صورت وجوه مختلف است و سه وجه برای تعریف و بیان معنا وجود دارد.

1. توجه به بافت و زمینه در پاسخ به این سوال که لغات چه معنای می دهند؟ یا معنای اصلی

لغات در این کار چیست ؟

2. این کارچه (اثر) معنایی برای من می دهد ؟

3. نویسنده به وسیله کاری که می کند چه چیزی را می گوید یا عبارتی نویسنده چه معنایی را

با کارش می گوید؟ اسکینر معنای سوم را مورد توجه قرار می دهد و برای دانستن قصد و انگیزه

مولف شناخت پیوندی که نویسنده با آن سوال برقراری کند ضروری است. چه چیزی مولف می

نویسد اینکه مولف در بیان و گفتارش جدی سخن می گوید یا در مقام طنز و طعن و... است. در نتیجه

اسکینر برای یافتن معنای یک متن دو قاعده کلی را بیان می کند .

الف- برای تفسیر و یافتن معنا فقط به متن نبایستی اکتفا کرد بلکه به چیزهایی که به متن مربوط

می شود نیز عرف رایج و معمول زمانه نیز باید رجوع شده و دقت شود این قاعده از آن واقعیت ناشی

می شود که هر نویسنده معمولاً باید مشغول عمل قصد شده ارتباطی باشد .

ب- پیشنهاد دوم اسکینر تمرکز بر جهان ذهنی یا روانی ((mental world)) نویسنده است جهانی

که اعتقادات تجربی نویسنده را در بر دارد(۱)

5-2- مرحله پنجم:

آخرین مرحله از رهیافت اسکینر در این مرحله تبیین تحول ایدئولوژیک در شیوه های عمل تنیده

می شود. در اینکه این تحول چگونه هنجارمند می شود رهیافت اسکینر دو خط مشی ارائه می دهد

یکی خط و مشی ایدئولوژیک و دیگری خط و مشی عملی

۱. رابطه معنا و زمینه در اندیشه سیاسی نائینی و شیخ فضل الله نوری ، پیشین، ص 41

«از لحاظ ایدئولوژیک گسترش و بسط یک نوآوری مفهومی تا حدودی محصول چگونگی تطبیق یافتن آن با دیگر مکاتب فکری موجود است همانگونه که او در مورد گسترش لوتریسم نشان می دهد لوتر توانست عناصری که از اومانیست ها و... اخذ کند زیرا نقد وی با عناصر انتقادی موجود در این مکاتب همسویی نزدیکی داشت. عامل دوم ایدئولوژیک توانایی ایدئولوگ در کنترل ابزارهای ترویج افکار همانند کلیسا دانشگاه و در قرن شانزدهم مطبوعات چاپی بود که به عنوان عوامل ایدئولوژیک و تاثیر گذار بودند»^(۱)

اسکینر مهمترین عامل تحول کلان را اندیشه و عمل چینش ناپایدار روابط قدرت می داند که زمینه های عمل تحول را فراهم می کنند و مناقشات ایدئولوژیک نمود ظاهری آن می باشد وی تحول ایدئولوژیک را در صورتی صحیح و معتبر می داند که برخورد نیروهای سیاسی منجر یا موفق به دفاع و ایجاد یکسری اعمال می شوند که تصرف ایدئولوژیک به عنوان توصیف گر و مشروعیت بخش به آنها به کار گرفته می شود. به نظر اسکینر معمولا در مبارزات سیاسی باید به انتشار و اتخاذ یک ایدئولوژی در صف بندی مبارزات گسترده توجه کرد چنانکه

«نوآوری بارتولز تنها به خاطر مطلوبیت آن در جنگهای استقلال جوامع ایتالیا نبود، بلکه بدان خاطر نیز بود که هدف مشابهی را برای پادشاهی فرانسه در میان لردهای فنوئال آلمان تامین می کرد موفقیت لوتریسم نه تنها بر حمایت پادشاهان و دهقانان آلمان به عنوان مبنای قدرت بلکه بر رواج آن در مبارزات مشابه در سراسر قرن شانزدهم اروپا نیز مبتنی بود. و در نتیجه به قوام یافتن ائتلاف های ایدئولوژیک و سیاسی کمک نمود که شکل دهنده همان اصلاح دینی پروتستانتیسم می باشد تحول و تداوم در اندیشه عمل سیاسی اروپایی

2. روش شناسی اسکینر در تحلیل اندیشه سیاسی، پیشین، ص 68

تا حدودی بر آیند برد استدلال است اما عمدتاً تابعی از برخورد نیروهای سیاسی - نظامی می باشد))^(۱)

ج: به کار گیری چارچوب نظری اسکینر

آنچه از چارچوب اسکینر می توان برای تحقیق حاضر استفاده کرد این است که در مطالعه اندیشه سیاسی شیخ هدف ما این نیست که خود را در جایگاه شیخ قرار داده و به اصطلاح نوعی همذات پنداری روانشناختی با او پیدا کنیم بلکه آنچه ما می توانیم انجام دهیم این است که از نوع عمل و اندیشه شیخ رمز گشایی نمائیم و این میسر نخواهد شد مگر اینکه اندیشه و عمل شیخ را در یک بستر بزرگتری همچون زمینه های عینی و ذهنی خاص خودش قرار دهیم از قبیل تحولات اجتماعی سیاسی فرهنگی ایدئولوژیکی و... تا با شناخت این گستره بتوانیم به کنه اندیشه و عمل شیخ پی ببریم اسکینر در مقدمه کتاب خود می نویسد :

((استدلال من این خواهد بود که فهم نظریه ها و تعالیم ماکیاولی باید مشکلاتی را از لابلاى غبار زمان بازو آشکار کنیم که او به وضوح در دو کتاب (شهریار و گفتارها) و سایر نوشته های خود در باب فلسفه سیاسی خویش را با آنها روبرو می دیده است اما برای اینکه به چنین دیدگاهی برسیم لازم است محیطی را که این آثار در آن تضعیف شده باز آفرینی کنیم یعنی محیط فکری فلسفه یونان و روم و فلسفه رنسانس و همچنین محیط سیاسی زندگی در دولت شهرهای ایتالیا در اوایل سده 16 پس از بازگرداندن ماکیاولی به جهانی که اندیشه های وی بدوا در آن شکل گرفته آنگاه خواهیم توانست کم کم قدرحمله فوق العاده بدیع و

بی سابقه او را به اصول مسلم و متداول اخلاق در آن روزگار بدانیم و به ارزش آنها پی

ببریم))^(۱)

بنا براین فهم معنای پدیده ها و اعمال و آراء برای روش اسکینر که روشی معنا کاوانه است بسیار حائز اهمیت است و اینکه برای فهم و رسیدن به این اعمال و آرا بازسازی و توجه به زمان و عصر مورد نظر نیاز است در تحقیق حاضر که با مد نظر داریم بررسی دوره قاجار اعم از تحولات داخلی خارجی سیاسی و اجتماعی و... ضرورت پیدا می کند چرا که به نظر می رسد اسکینر دوگونه محیط را مد نظر داشته است الف: محیط فکری و فرهنگی ب: محیط سیاسی و اجتماعی

تبلور محیط فکری از نظر اسکینر فلسفه یونان، روم فلسفه انسان و ایدئولوژی ها و مکاتبی چون اومانیسم است زندگی در دولت شهرهای ایتالیا در اوایل سده 16 نیز مصداق بارز محیط سیاسی و اجتماعی است^(۲) که اسکینر توجه خاصی به آن دارد وی همچنین به زمینه های خانوادگی و روانشناختی و اجتماعی گروه همسالان تاثیر اساتید و افراد ذی نفوذ نیز اشاره می کند برای اسکینر این مطلب بسیار مهم است که ماکیاولی از چه خانواده ای از چه جایگاهی و موقعیتی برخوردار بوده و پدر وی چه عقایدی داشته و چه مطالبی را می خوانده است در این باره می گوید

((خانواده ماکیاولی نه ثروتمند بود و نه از اشراف درجه اول ولی با عالیترین محافل

اومانیستی شهر بستگی های نزدیکی داشت برناردو پدر ماکیاولی حقوقدان بود و از این راه

امرار معاش می کرد و در عین حال سخت اهل ادب و علوم انسانی بود))^(۱)

در تحقیق حاضر نیز می توان این موارد را بعینه پیاده کرد و تاثیر آن را در شخصیت شیخ دید مثلا پیشینه خانوادگی شیخ زمینه اجتماعی و سیاسی فرهنگی که ایشان رشد تربیت یافتند و فضای فکری که ایشان در آن استنشاق می کردند بعبارت دیگر در این پژوهش تاثیر این جریانات در شکل گیری

۱. کوئنتین اسکینر، ماکیاولی، ترجمه عزت الله فولادوند، تهران، طرح نو، 1380، ص 17

۲. رابطه معنا و زمینه در اندیشه سیاسی نائینی و شیخ فضل الله نوری، پیشین، ص 46

۱. ماکیاولی، پیشین، ص 21

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

هویت و شخصیت و به تبع آن در اندیشه شیخ نقش بسیار مهمی خواهد داشت مطالبی که اسکینر در مورد ماکیاولی به آن توجه نموده در اینجا نیز می توان آن را به کار برد مثلا اسکینر با دقت اوضاع و احوال اجتماعی و سیاسی فلورانس را تبیین می کند و بدنبال این است تا بیان کند ماکیاولی و اندیشه های او برگرفته از چنین اوضاع و احوالی است. در فصول آینده این چارچوب را در مورد شیخ انصاری به اجرا خواهیم گذاشت.